

УДК 338.43:330.131.7

С. П. Тітова,
здобувач, асистент кафедри економічної теорії,
Дніпродзержинський державний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РИЗИКУ В ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Визначено особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств у сучасних умовах господарювання. Запропоновано заходи, що приведуть до зменшення окремих ризиків.

The features of display of risk in activity of agrarian enterprises in the modern terms of menage are definite. Measures which will result in reduction of separate risks are offered.

Ключові слова: ризик, невизначеність, сільське господарство, зовнішні та внутрішні чинники ризику, витрати продукції.

ВСТУП

У процесі своєї діяльності аграрні підприємства, як і підприємства інших сфер економіки, зіштовхуються із проблемами, що пов'язані з ризиком. Останній є невід'ємною ознакою господарської діяльності у ринковій економіці. Важливою її складовою є сільське господарство. Аграрний сектор економіки значною мірою визначає соціально-економічне становище держави, гарантує продовольчу безпеку. Особливістю аграрного виробництва є те, що воно здійснюється під впливом природного фактора, в умовах незбігу робочого періоду й періоду виробництва, відчутної залежності галузі сільського господарства від природних, регіональних, економічних, транспортних, майнових та інших особливостей. Коли природні сили в будь-якій іншій галузі розглядаються лише з погляду стихійного лиха і заподіяння збитків, то сільське господарство в цьому відношенні є винятком. Враховуючи, що в рослинництві сонячна енергія та волога є факторами виробництва, дія природних факторів може приносити не лише збитки, а й додатковий дохід.

Інша особливість сільського господарства, яка підвищує рівень ризику, — тривалий період виробництва. Рішення щодо виробництва продукції приймаються за рік, а то й більше до моменту реалізації. За цей час ринкова ситуація може значно змінитися в несприятливий для підприємства бік.

Таким чином, діяльність аграрних підприємств і ризик завжди взаємопов'язані, а тому з боку науковців йому приділяється значна увага.

Постановкою задачі є визначення особливостей прояву ризику в діяльності аграрних підприємств в сучасних умовах господарювання та заходів, що приведуть до зменшення окремих ризиків.

РЕЗУЛЬТАТИ

Загальновідомо, що ризик — це небезпека. Тому коли говорять про ризик у сфері аграрного виробництва, переважно мають на увазі небезпеку виникнення різних втрат і збитків. Але якщо б ризик був пов'язаний тільки з можливими негативними наслідками, то єдине розумне рішення — вийти із ризикової зони. Однак господарські рішення, пов'язані з ризиком, передбачають і можливість одержання додаткових доходів. Тобто ризик дає шанс одержати додатковий дохід і водночас допускає ймовірність опинитися в програті.

Джерелом небажаних обставин можуть бути всі стадії відтворення, починаючи із придбання необхідних засобів виробництва (насіння, садівний матеріал, добрива, агрохімікати, корми) і закінчуючи виробництвом продукції та її реалізацією. Звідси, на наш погляд, можна зробити висновок, що ризик — це спосіб ведення бізнесу в умовах невизначеності.

Що стосується характерних ознак прояву ризику в аграрному виробництві, то слід зазначити, що сільське господарство — це галузь економіки, яка переважно займається виробничою діяльністю, в ході якої вирощується або виробляється сільськогосподарська продукція,

що потребує подальшої переробки і реалізації споживачам. Нині аграрне підприємство є найбільш ризиковим видом діяльності. Це пов'язано з тим, що процес виробництва включає в себе кілька стадій (наприклад, у галузі рослинництва — це оранка, підготовка ґрунту до сівби, сівба культур, догляд за посівами, збір урожаю і т.д.), на кожній з яких аграрний товаровиробник може зазнати збитків внаслідок помилкових дій, прийняття невірних рішень або негативної дії навколишнього середовища [1].

В економічній літературі існує визначення поняття ризику, який характерний для виробничої діяльності: "...Ризик — це ситуація прийняття рішення, коли існує ймовірність негативного результату для одного чи кількох альтернативних дій, які аналізуються..." [2, с. 8]; "...підприємницький ризик характеризується як загроза потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів..." [3, с. 45]. Інакше кажучи, ризик — це загроза того, що підприємець понесе втрати у вигляді додаткових витрат понад передбачені прогнозом, програмою його дії або одержить доходи нижче тих, на які він розраховує.

Незважаючи на загальність підходу, розглянуті вище визначення ризику різняться між собою. В одному випадку мова йде про негативний результат (недоодержання прибутку), в другому — про втрати (збиток), що перевищують прогнозний рівень. На нашу думку, не всі втрати слід пов'язувати з ризиком, адже бувають і так звані випадкові події як причини втрат. Тому спробу визначення ризику у виробництві через поняття витрат (втрат) навряд чи можна вважати вдалою, адже навіть у страховій і банківській сферах це можливо не завжди.

Найбільш повно і різнобічно, на нашу думку, ризик у діяльності сільськогосподарських підприємств можна охарактеризувати як ймовірність (загрозу) втрати підприємством частини свого виробничого потенціалу, наявних ресурсів, недоодержання прибутку або виникнення додаткових витрат у результаті здійснення виробничо-фінансової діяльності.

Виходячи з вищевикладеного, охарактеризуємо сутність ризику в сільськогосподарському виробництві. Ризик — це:

— можливість відхилення від запланованих параметрів виробничо-фінансової діяльності внаслідок прийняття невірного, помилкового рішення;

— імовірний характер досягнення бажаних параметрів (підвищення врожайності сільськогос-

подарських культур, продуктивності тварин і птиці, зниження собівартості продукції, збільшення розміру прибутку, підвищення рентабельності);

— відсутність впевненості в тому, що кінцева мета діяльності підприємства буде досягнута;

— можливість трудових, матеріальних (насіння, садивний матеріал, корми, засоби захисту рослин і тварин від шкідників і хвороб, пально-мастильні матеріали), фінансових та інших втрат, пов'язаних з обраною в умовах невизначеності альтернативою.

Неминучість ризику господарської діяльності викликана дією об'єктивних законів ринкового механізму, свободою підприємництва і конкуренцією. При цьому чинники ризику ділять на зовнішні і внутрішні [4].

Виникнення об'єктивних чинників зовнішнього ризику обумовлене системою взаємозв'язку і взаємодії господарюючих суб'єктів між собою, з державними структурами, податковими, фінансовими інститутами, зовнішньоторговельними організаціями і т.п. Чинниками зовнішнього ризику виступають соціально-політичні умови, загальноекономічна обстановка, зовнішньоекономічна ситуація, ринкова обстановка, соціально-демографічна ситуація, нормативно-правова база, науково-технічний рівень, інформаційна база, природно-кліматичні умови.

Зовнішні чинники бувають:

1) прямої дії: суперечність законодавства, непередбачені дії державних органів, нестабільність економічної, фінансової, податкової, зовнішньоекономічної політики, непередбачені зміни кон'юнктури зовнішнього ринку, непередбачені дії конкурентів, корупція і рекет, розвиток НТП;

2) побічної дії: нестабільність політичних і соціальних умов, непередбачені зміни економічної обстановки в регіоні, в галузі, в міжнародному стані, стихійні сили природи.

Загальні особливості сучасного сільськогосподарського виробництва, крім того, можна умовно розділити на дві групи — економічні і природні. Кожна з них, у свою чергу, неоднаково впливає на вдосконалення аграрних відносин і господарського механізму і, відповідно, на виникнення ризикових ситуацій.

Разом вони визначають специфіку умов ринкового відтворення, спрямованість застосування нових тенденцій, що обумовлюють розвиток підсистеми організаційно-економічних відносин.

Коли йдеться про економічні умови сільськогосподарського виробництва, можна перерахувати зовнішні чинники ризику, що зводяться до наступних: стан продуктивних сил, фінан-

сово-кредитна політика, паритет цін на сільськогосподарську продукцію і цін галузей виробництва засобів виробництва, розвиток інфраструктури (розміщення підприємств, їх збутова мережа, кредитно-фінансові установи, система торгівлі, каналів реалізації сільськогосподарської продукції, постачання, транспорт і ін.) [5].

Характеризуючи природні причини і умови виробництва сільськогосподарської продукції, слід назвати геологічні (рельєф, ландшафт, сонячна активність і ін.), кліматичні (температурний режим, сила і напрям вітру, кількість опадів, товщина і тривалість снігового покриву, вологість повітря, температура і вологість ґрунту і т. д.), біологічні (живі організми, середовище незаселеного, антропогенні утворення, біосинтез, біогеоценоз, органогенез), екологічні (ступінь забруднення навколишнього середовища — атмосфери, ґрунту, водних ресурсів, лісових масивів і т.п.); з позиції просторової класифікації — глобальні, континентальні, регіональні, локальні; з погляду тимчасової протяжності — миттєві, короткострокові, середньострокові, довгострокові [6].

Кліматичний чинник впливає на ступінь сприятливості регіону для землеробства і тваринництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції. Природно-ресурсний, екологічний чинник впливає на спеціалізацію, технології. Природні умови землеробства (і як наслідок, тваринництва) прийнято ділити залежно від можливості їх поліпшення на:

1) покращені звичними способами — запаси живильних речовин, мікрофауна ґрунту, природний рослинний покрив, реакція ґрунту, мікрорельєф;

2) покращені з об'ємними витратами — тепловий режим, водний режим, ерозія ґрунтів, дрібна контурність, мезорельєф;

3) без змін — сонячна радіація, повітряні течії, механічний склад ґрунту, материнська порода, макрорельєф.

Соціально-політичні чинники охоплюють заходи державної аграрної політики і підтримки, а також соціальну інфраструктуру, професійну кваліфікацію персоналу, його ініціативність, сумлінність, свідомість, культурні і побутові потреби сільського населення, забезпеченість трудовими ресурсами.

Науково-технічні чинники відображають зв'язок наукових досліджень з виробництвом, їх затребуваність, а також технічний стан ресурсів і технологічний рівень сільськогосподарського виробництва, зберігання, переробки, торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Крім зовнішньої дії галузі аграрного сектора випробовують на собі вплив величезної кількості чинників внутрішнього середовища сільськогосподарського виробництва, таких як інтенсивність (екстенсивність) виробництва, ресурсний потенціал, система ведення землеробства, сорти вирощуваних культур, система вирощування сільськогосподарських тварин, їх породи, форма організації виробництва, кваліфікація персоналу і т.д. При цьому особливу групу чинників серед внутрішніх займають чинники ризику у сфері управління економічними процесами.

Разом з тим внутрішні чинники, у свою чергу, теж можна розділити на:

1) об'єктивні: непередбачені зміни в процесі виробництва (фізичний і моральний знос устаткування, машин і механізмів), розробка і упродовження нових технологій, способів організації праці, непередбачені зміни у внутрішньогосподарчих відносинах, недолік інформації, проблеми фінансової стійкості, платоспроможності і др.;

2) суб'єктивні: недостатній рівень кваліфікації управлінських кадрів і фахівців, некомпетентна робота підрозділів, недотримання договорів, відсутність у персоналу здібності до ризику, помилки при ухваленні і реалізації рішень і т.п. [7].

Невизначеність в аграрній сфері діє як на три основні чинники сільськогосподарського виробництва — працю, землю, капітал, так і на розмір і склад вироблюваної продукції. Грунтуючись на цій позиції, для аграрного сектора можна запропонувати наступну класифікацію ризиків з причин: погодна мінливість і стихійні біди; хвороби тварин і рослин; відсутність достовірної інформації; моральне застарівання виробництва унаслідок НТП; зміна господарського законодавства; виробничі травми; поломки машин і устаткування; динаміка ринкової кон'юнктури; невиконання договірних зобов'язань контрагентами; інфляція, зміна курсу обміну валют; людський чинник [8].

Слід підкреслити, що вагомий вплив на процес виникнення ризикових ситуацій надає рівень розвитку інфраструктури галузей аграрного виробництва. Так, наприклад, втрати зерна внаслідок відсутності надійних умов зберігання і переробки складають до 15%, картоплі — 20—25%, овочів і плодів — 30—35% [9].

У зв'язку з несвоєчасною доставкою матеріальних ресурсів, недотриманням технологічної дисципліни і термінів перевезень, псуванням сільськогосподарської продукції і інших вантажів у очікуванні і в процесі транспортування сільське господарство в Україні несе ве-

личесні втрати, що досягають 20—30% збраного урожаю. Щорічні втрати при транспортуванні складають 1,0—1,5% валового збору зерна, 7—10% буряка, 3—5% картоплі.

Негативні тенденції і процеси у сфері розвитку інфраструктури сільського господарства обумовлені тим, що організаційні форми, а також матеріально-технічна база не відповідають в належній мірі масштабам і цілям сільськогосподарського виробництва. Ефективність і якість роботи підприємств і організацій названої сфери оцінюється скороченням втрат сільськогосподарської продукції, що зберігається, переробляється, перевозиться, в натуральному і вартісному виразі, а також скороченням збитку, який несуть господарюючі структури внаслідок незадовільної роботи всіх галузей. Тому необхідно враховувати ризик при плануванні і управлінні у сільськогосподарських підприємств та обслуговуючих суб'єктів.

При розробці напрямів розвитку аграрного виробництва мобілізацію заходів щодо скорочення втрат продукції слід здійснювати окремо з причин втрат.

Причини втрат продукції, на усунення яких не вимагається додаткових фінансових витрат, носять в основному економічний характер і направлені на підвищення трудової активності персоналу, зміцнення виробничої дисципліни, застосування економічних санкцій і ін. [10].

Причини втрат продукції, що вимагають фінансових вкладень для їх ліквідації, носять переважно техніко-технологічний характер. До них відносяться недостатній рівень використання досягнень НТП в агропромисловому виробництві і наявність вузьких місць в технологічному ланцюзі "виробництво — транспортування — підробка — зберігання — переробка — реалізація" внаслідок ухвалення до реалізації неоптимальних господарських рішень по розвитку аграрного сектора.

ВИСНОВКИ

Існування ризику в сільському господарстві пов'язано з неможливістю точно передбачити майбутній розвиток подій. Виходячи з цього, необхідно виділити наступні ознаки ризику: він має відношення до майбутнього й тісно пов'язаний з прогнозуванням і плануванням, а отже, і з прийняттям рішень.

Проаналізувавши властивості ризику, пропонуємо використовувати наступне визначення ризику в сільському господарстві: "Ризик — це ймовірність відхилення реальної величини дос-

ліджуваного процесу, явища, події від планової, яка приводить до багатоваріантності в процесі прийняття рішень щодо підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва".

Необхідно розробити методику визначення сутності ризику стосовно аграрного виробництва та виділити основні риси його прояву в сільському господарстві. Зокрема дати єдине загальноприйнятне визначення даної категорії, яке б найповніше характеризувало її суть.

Уникнути невизначеності і ризикових ситуацій, тобто збігів обставин, здатних спричинити за собою настання ризикового випадку, неможливо. Необхідно навчитися передбачати, правильно оцінювати і по можливості зменшувати вплив невизначеності і ризику на нормальний, звичний хід виробничо-господарської діяльності.

Література:

1. Кобилянська О.М. Ризик як економічна категорія та його особливості в аграрному виробництві // Економіка АПК. — 2008. — № 1. — С. 140—145.
2. Касл Э., Беккер М., Нелсон А. Эффективное фермерское хозяйство. — М.: ВО "Агропромиздат", 1991. — 436 с.
3. Райзберг Б.А. Предпринимательство и риск. — М.: Знание, 1992. — 64 с.
4. Березанська Н.І. Економічний ризик у суспільстві // Фінанси України. — 2003. — № 8. — С. 74—78.
5. Ванькович Д.В. Оцінка невизначеності й ризику в системі управління фінансовими ресурсами промислових підприємств // Фінанси України. — 2001. — № 9. — С. 79—83.
6. Каменський А.Б. Економічний ризик та методи його вимірювання. — К.: Козаки, 2002. — 120 с.
7. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України. — К.: Наукова думка, 2004. — 317 с.
8. Шкуратова І.І. Особливості прояву невизначеності і ризику в розвитку регіональної аграрної сфери // Агросвіт. — 2008. — № 10. — С. 32—34.
9. Осташко Т.О. Перспективи сільського господарства після вступу України до СОТ // Бюлетень "Світова організація торгівлі: перспективи та виклики для України". — Київ: Український центр міжнародної інтеграції, 2005. — С. 1—7.
10. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: Інформаційно-аналітичний збірник (вип. 5) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 647 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2009 р.